

МІСЦЕ МОЗАМБІКУ У ПРОТИСТОЯННІ США ТА СРСР НА ПІВДНІ АФРИКИ (1975 – 1991 рр.)

У статті висвітлюються основні події та закономірності суперництва США та СРСР у Мозамбіку на завершальному етапі «холодної війни». Основну увагу приділено військово-політичним аспектам стратегії Москви і Вашингтона щодо подій війни у республіці.

Ключові слова: США, СРСР, Мозамбік, ПАР, ФРЕЛІМО.

В статье освещаются основные события и закономерности соперничества США и СССР в Мозамбике на завершающем этапе «холодной войны». Внимание акцентировано на военно-политических аспектах стратегии Москвы и Вашингтона относительно событий войны в республике.

Ключевые слова: США, СССР, Мозамбик, ЮАР, ФРЕЛИМО.

This article is devoted to rivalry development and patterns between the USSR and the USA toward Mozambique at the final stage of the «cold war». A special attention is paid to the military and political aspects of the strategy of Moscow and Washington toward the war in the country.

Key words: the USA, the USSR, Mozambique, the RSA, FRELIMO.

Друга половина ХХ ст. увійшла в історію як епоха розпаду імперій. Втім, у кожному регіоні ситуація мала свої особливості. Більшість європейських країн достатньо легко відмовилися від своїх колоній у Африці, відповідальність за майбутнє яких поспішили взяти на себе нові наддержави – США та СРСР. Отже, **метою** даної розвідки є аналіз форм та методів протиборства Москви та Вашингтона у Мозамбіку 1970-і – 1980-і рр. Для реалізації поставленої мети поставлені такі **завдання**: з'ясувати витoki американо-радянського суперництва у Південно-Східній Африці; прослідкувати перебіг протистояння; розкрити їхню стратегію і тактику. **Об'єктом** статті є міжнародні відносини, **предметом** – особливості політики США та СРСР щодо Мозамбіку у 1975-1991 рр.

Ангола та Мозамбік, що обрамляють південний конус Африканського континенту, протягом майже 500 років залишалися португальськими територіями. Ситуація змінилася після Другої світової війни, коли з'явилися та активізувалися антиколоніальні рухи. Одним із них був заснований Едуардо Мондлане фронт національного визволення (ФРЕЛІМО), що діяв на території Танзанії з 1962 р. До керівництва угруповання входили Самора Машел Марселіно Сантуш, Жоаким Чісано, Паскуаль Мокумбі, Серхіо Вейра, Оскар Монтейру, Акіно де Браганса та Хорхе Ребело. Між цими лідерами йшла дискусія про характер та курс держави, яка мала з'явитися після перемоги над португальцями. Питання стояло між чорним націоналізмом та радикальним марксизмом. У лютому 1969 р. Е. Мондлане, який схилився до першого варіанту, був убитий. Його місце посів С. Машел, який перетворився на одного з найближчих союзників СРСР у Африці. На межі 1960-х – 1970-х рр. Кремль морально підтримував його та надавав безкоштовну матеріальну допомогу. Сильними також були зв'язки ФРЕЛІМО Кубою, які існували з початку 1960-х рр. У січні 1966 р. ФРЕЛІМО взяло участь у конгресі трьох континентів у Гавані, де Фідель Кастро організував зустріч представників революційних рухів з усього світу. Військову підготовку на «Острові Свободи» пройшла значна частина активістів зазначеної організації. До її підтримки також долучилися інші прорадянські фронти східного блоку, у тому числі Всесвітня Рада Миру та Солідарності.

Тим часом, зміни відбувалися і у самій метрополії, опозиція до португальського керівника Марселу Каетану, який продовжував правоконсервативний курс А. Салазара, дедалі посилювалася. У квітні 1974 р. в Португалії відбулася «революція гвоздик», нові правителі країни вирішили відмовитися від своїх багатовікових африканських колоній, тому просто передали владу ФРЕЛІМО, без яких би то не було виборів. Отже, 25 червня 1975 р. загони ФРЕЛІМО тріумфально увійшли до столиці Мапуту, Мозамбік отримав незалежність. С. Машел здобув перемогу на президентських виборах, привівши у владу і

свою партію. Одразу постало питання про міжнародне визнання нової країни, отже, до того часу, як у травні 1976 р. Машел відвідав Москву, він уже підписав договори про дружбу та співпрацю з Болгарією, Чехословаччиною, Румунією та КНДР. Радянські лідери наголосили, що, перед підписанням аналогічного договору він має продемонструвати свою відданість марксизму-ленінізму, перетворивши свій рух на комуністичну партію. В якості підтвердження своїх намірів, Москва підписала з ним угоду про поставки зброї. Машел прийняв ці умови, і на спеціальному з'їзді у лютому 1977 р. перетворив свій «визвольний рух на повноцінний авангард комуністичної партії проти феодалізму та колоніалізму», розкритикувавши капіталізм як найбільш виражену форму експлуатації людини людиною. Події у Мозамбіку явили собою черговий успіх радянської дипломатії – до того, спеціалісти з СРСР вже перебували на території ще декількох африканських країн – Анголи, Ефіопії та Конго.

Союз між Москвою та Мапуту був закарбований у 1977 р., коли сторони підписали Договір про дружбу та співробітництво терміном на 20 років. Уряд заявив про вибір соціалістичного шляху розвитку, що було відображено у новій назві країни (Народна Республіка Мозамбік), і незабаром розпочав відповідні перетворення: націоналізував основні сегменти економіки, провів аграрну реформу.

Першочерговим завданням мозамбікців було зміцнення обороноздатності, тому значне поширення отримали такі форми співпраці, як обмін військовими делегаціями на усіх рівнях, проведення взаємних консультацій з політорганам та арміями. Так, у 1978 р. МО СРСР направило у Мозамбік першого заступника міністра оборони СРСР з офіційним візитом. Збройні сили молодої країни отримали радянську техніку (серед якої були літаки МіГ-21, вертольоти Мі-24 і танки Т-54/55), персонал пройшов підготовку в навчальних центрах СРСР. Поставки здійснювалися на пільгових умовах розрахунків з оплатою 50% вартості, у кредит на 8-10 років під 3% річних. До 1991 р. загальна вартість поставленого спецмайна склала 1153 млн. крб., інші витрати оцінювалися у 1209 млн. крб. Радянськими офіцерами був створений Генеральний штаб, сформовані і підготовлені основні види збройних сил і родів військ. Були створені навчальні заклади: військове училище в Нампула, навчальний центр прикордонних військ в Іньямбане, школа молодших авіаційних фахівців в Бейра та автошкола в Мапуту.

Надаючи Мозамбіку допомогу у будівництві збройних сил, радянські лідери прагнули будь-якою ціною утримати його в сфері свого впливу. Серед причин слід вказати, передусім, геополітичні фактори, а саме – можливість впливати на сусідню Південну Африку. Крім того, радянський флот мав потребу у базах на західноафриканському узбережжі. Після війни на Африканському Розі, в ході якої СРСР став на бік Ефіопії, вхід до сомалійських портів Індійського океану був для нього закритий. Тому в обмін на допомогу, ФРЕЛІМО надав радянському військово-морському флоту доступ до глибоководної затоки поблизу Мапуту, вельми зручної для створення бази підводних човнів. Радянському блоку також було надане право привілейованого доступу до природних ресурсів республіки. Крім СРСР, основними зовнішньоекономічними партнерами Мозамбіку стали Куба, НДР, Румунія та Болгарія. Серед основних статей експорту слід вказати рибу, продукти сільського господарства (горіх кеш'ю, цитрусові та тропічні фрукти, маніок, тютюн, кава, бавовна) та вугілля. Валюта отримана від торгівлі цими продуктами, здебільшого йшла на оплату військових поставок.

Втім, порівняно із Анголою, Мозамбік все ж мав меншу пріоритетність: якщо на території першої впродовж періоду 1975-1991 рр. побували 12 тис. радянських військовослужбовців, то на території другого – утричі менше. Проте, вони взяли участь у більшості антиповстанських операцій уряду, про що свідчила наявність втрат, які за офіційними даними, склала 21 людину.

Новий уряд мав чимало противників, найбільшим центром тяжіння яких став «Національний опір Мозамбіку» (більше відомий за своїм португаломовним акронімом

РЕНАМО). 22 тисячі її прозахідно орієнтованих бойовиків вели партизанську війну проти властей та контролювали частину північних і центральних провінцій республіки. Цей рух був створений у квітні 1977 р. діячем Андре Матсангесе, – здебільшого, з числа кримінальних елементів та португальських емігрантів. Велику роль у становленні організації відіграли спецслужби Південної Африки та Родезії (нині Зимбабве). ФРЕЛІМО, на свою чергу, також вело проти останніх опосередковану боротьбу, підтримуючи їхню опозицію. До цього слід додати, що Мапуту надавав допомогу прорадянським повстанцям в усіх країнах регіону.

Свою політичну платформу РЕНАМО вперше представила 19 серпня 1981 р. По суті, це був проект конституції для постФРЕЛІМОВського Мозамбіку. Сім її розділів були присвячені економіці, охороні здоров'я та освіті, комунальним послугам і зовнішній політиці. Втім, проголошені тези демократії та прав людини майже не знаходили відгуку серед широких верств населення. Після того, як Матсангесе був убитий, а його місце посів Афонсу Длакама, тактика РЕНАМО зводилася до диверсій з тенденцією до максимізації економічних збитків.

Крім того, Мозамбік мав і інші проблеми – йшла ломка механізмів соціальної інерції, на яких трималися колоніальні інститути, заохочувалася народна активність, що здебільшого мала руйнівний характер. Передусім вона заторкувала сферу господарювання, яка залишалася частиною загальносвітової капіталістичної системи – мігранти з Мозамбіку складали чверть робітників на копальнях Південної Африки [6, 40-41].

Отже, Мапуту довелося вибирати між політикою протистояння Південній Африці і економічною залежністю від неї. Ситуація ускладнювалася наявністю у регіоні інтересів ще одного світового гравця – Сполучених Штатів. Політику останніх щодо Мозамбіку слід аналізувати, передусім, у контексті подій сусідньої ПАР. З часів Г. Кісінджера, Мозамбік, поруч з Танзанією, Замбією, Анголою та Ботсваною, розглядалися в якості головного каналу впливу на визвольні рухи [10, 214]. Слід відмітити, що падіння португальського колоніалізму виявилось для Вашингтона несподіванкою. Незадовго до проголошення незалежності, написаний Г. Кісінджером для Держдепартаменту США «Меморандум № 39» характеризував португальський колоніальний режим, а також «білі режими» Родезії та Південної Африки як «дуже міцні» та рекомендував адміністрації США підтримувати їх «у опосередкованій формі, не заявляючи про це публічно» [4, 54-55]. Дж. Картер, не відмовляючись від прямого тиску на останні, вважав підтримку «прифронтових» країн вирішальною умовою успіху своєї дипломатії в регіоні. Це вимагало гнучкого врахування думок Африки при формулюванні західних пропозицій. Крім того, арсенал засобів впливу на Мозамбік з боку адміністрації президента був обмежений, адже з моменту виведення військ США з Індокитаю, у громадській свідомості та політичних колах діяв «в'єтнамський синдром» – неприйнятність участі американських військ у конфліктах країн «третього світу». В ході доповіді перед сенатською комісією з іноземних справ, Кісінджер закликав до акценту на політичній еволюції континенту. Африканським країнам пропонувалася економічна співпраця, але за умови відмови від антиімперіалістичних тенденцій у їхній політиці [7, 343]. Не маючи можливості встановити лояльні до себе режими силовим шляхом, американські політики прагнули діючи уряди «перекупити». Виступаючи у замбійській столиці, Кісінджер заявляв про спільність економічних та політичних інтересів США та країн Африки [1, 498].

Отже, Держдепартамент прагнув «відучити» ФРЕЛІМО від радянського блоку, запропонувавши йому політичну, дипломатичну та економічну допомогу. У першій половині 1980-х рр. Мозамбіку були надані кредити на суму понад 200 млн. дол.

Після приходу до влади неоконсервативної адміністрації Р. Рейгана пріоритети дещо змінилися, і США намагалися організувати у республіці переворот, для чого було необхідно створити агентурну мережу. Головним резидентом ЦРУ в Мапуту був Фредерик Лі Веттерінг – спеціаліст з економічних та військових проблем півдня Африки,

який до того працював у Танзанії і разом із знаменитим Франком Карлуччі готував антиурядовий путч на Занзібарі. Всього у Мозамбіку діяли 15 співробітників ЦРУ. Поруч з вербовкою мозамбікських агентів він робив спроби залучити до неї іноземних громадян, що жили там – передусім, дипломатів з СРСР та інших соціалістичних країн. Найбільш цінним з мозамбікських агентів ЦРУ виявився чиновник МЗС, голова одного з департаментів Жозе Массінга. Через нього ЦРУ змогло налагодити контакти з більшістю своїх майбутніх прихильників у країні, у тому числі і у військовій верхівці.

Уся зібрана ЦРУ інформація передавалася південноафриканським секретним службам, які були залучені у відкриту конфронтацію з Мозамбіком. Втім, мозамбікськими службами ця мережа все ж була викрита. 14 березня 1981 у Мапуту відбулася прес-конференція, на якій Жозе Массінга розповів журналістам про те, що він був завербований американською розвідкою під час навчання у Нью-Йорку. На питання журналістів, яка інформація цікавила американців, Массінга відповів: «Спочатку вони просили будь-яку інформацію... просили з'ясувати, у чому суть угод, підписаних Мозамбіком з СРСР... Питали також, скільки у країні працює радянських, китайських та кубинських спеціалістів. Вони хотіли також знати, чи існують якісь протиріччя між президентом і міністром закордонних справ» [4, 54–55]. Отже, внаслідок проведеної у 1981 р. операції «Шоста річниця» агентурна мережа ЦРУ у Мозамбіку була виявлена та знищена. Втім, оголотившись від удару, західні спецслужби продовжили свою діяльність. У березні 1984 р. у країні була викрита чергова спроба перевороту за участю країн Заходу та ПАР, через що були вислані 4 американські дипломати. Сполучені Штати, на свою чергу, припинили постачати продовольство, хоча і не пішли на повний розрив. Як і раніше, розрахунок робився на дрейф Мозамбіку у бік США – через посилення тиску ПАР та опікуваного нею РЕНАМО.

Тим часом, в економіці Мозамбіку наростали економічні труднощі, Машел подавав прохання про вступ його країни до Ради економічної взаємодопомоги. Крім того, Машел звернувся по допомогу і до Заходу. У американському зовнішньополітичному відомстві цю країну «курував» помічник держсекретаря з африканських справ Честер Крокер, який з ентузіазмом відгукнувся. На його думку, якщо Машел був готовий прийняти західну економічну допомогу, то можливо, він буде готовий відмовитися від своїх зв'язків з СРСР. Крім того, Машел мав зрозуміти, що хоча Москва і може надавати йому військову допомогу, його країна все одно не могла обійтися без економічної співпраці з Заходом [5, 132].

Крокер сподівався, що лідер Мозамбіку, зіткнувшись з таким вибором, зробить його на користь США. Останнім, відповідно, вдасться втягти Мапуту до МВФ та Всесвітнього банку. Крім пропозиції економічної допомоги, було розпочато дипломатичну кампанію, спрямовану на підписання договору між Мозамбіком і Південною Африкою. Крокер вважав, що за рахунок погашення напруження на півдні Африки він може знизити радянський вплив. У грудні 1982 та у травні 1983 рр. у прикордонному місті Коматіпоорт між цими сторонами відбулися переговори. Нарешті, 17 березня 1984 р. С. Машел та П. Бота підписали угоду про ненапад та добросусідство. За її умовами, Мозамбік зобов'язався припинити на своїй території діяльність Африканського Національного Конгресу, а ПАР – співпрацю з РЕНАМО. Угода завершила протистояння двох сусідніх країн. Відчутний удар по РЕНАМО був завданий і раніше, коли в Родезії влада від лідера білої меншості Яна Сміта перейшла до Роберта Мугабе.

У тому ж місяці, коли була підписана угода, Крокер заявив у Конгресі «Ми не відносимо уряд Мозамбіку до кола комуністичних режимів... Уряд Мозамбіку систематично працює протягом останніх чотирьох або п'яти років, для того, щоб вийти з тісних об'ємів Москви». Zenit американської кампанії з долучення Мозамбіку до західного табору припав на вересень 1985 р., коли Машел відвідав Вашингтон. Там він зустрівся з Рейганом, який називав його «другом» та просив Конгрес надати Мозамбіку чергову позику [9, 597].

Втім, поворот Мозамбіку у бік Заходу не був остаточним. Уряд Машела ніколи не відмовлявся від своїх переконань та зв'язків з СРСР. Як і більшість лідерів країн що розвивалися, Машел меншою мірою піклувався про реорганізацію національної економіки, ніж про досягнення та підтримання військової потуги, необхідної для утримання та консолідації влади.

Отже, економічна і дипломатична допомога з боку Заходу не була сигналом про послаблення союзу з радянським блоком. Західними лідерами це було розцінено як свідчення нового етапу радянської стратегії для країн «третього світу»: використовувати будь-які необхідні засоби для встановлення відданих собі режимів, у тому числі, прийняття ними західної допомоги. Така лінія, на думку американських аналітиків, могла служити досягненню стратегічних цілей: визволенню Москви від економічного тягара підтримки своїх союзників і стабілізації їхніх економік; спонукання Заходу до витрати своїх ресурсів. Зважаючи на це, США здійснили спробу фізичної ліквідації Машела, яка цього разу виявилася успішною. У 1986 р. відбулася авіакатастрофа, внаслідок якої він загинув. Проведене у березні 1987 р. розслідування показало, що південноафриканські наземні засоби за підтримки ЦРУ цілеспрямовано збили з курсу та спричинили падіння літака Машела. Його місце посів Жоаким Чиссано, який підтвердив відданість марксизму-ленінізму та радянському блоку. Посол Мозамбіку у Лондоні заявив про те, що «Мозамбік не переходить від однієї сторони до іншої, зі сходу на захід. Радянський Союз є нашим історичним союзником». Зважаючи на це, СРСР прискорив поставки зброї, і одразу після загибелі Машела до країни прибули два батальони кубинських сил, ще п'ять – після інаугурації Чиссано. Військова домовленість була поновлена, і Мозамбік підписав з СРСР п'ятирічний план оновлення парку більш сучасними літаками МіГ-23 та важкими танками Т-62. На свою чергу, СРСР підтвердив право використання портів Накала та Мапуту.

Тим не менше, громадянська війна в Мозамбіку тривала, і впродовж наступних десяти років інтенсивність боїв збільшилася. Зважаючи на це, в ході візиту до Москви у жовтні 1989 р., делегація ФРЕЛІМО зверталася з проханням про надання допомоги у зміцненні матеріальної бази військово-повітряних сил – поставкам нової техніки та запчастин, забезпеченні ремонту раніше поставленої техніки на суму 58 млн. дол. [5, 19-20]

Отже, наприкінці 1980-х рр. Мозамбік залишався одним з найбільш відданих союзників Москви в Африці. Політика США щодо Мозамбіку не досягла цілі. Втім, ситуація змінилася внаслідок перемін у самій Москві – лібералізація та змусила її відмовитися від своїх інтересів та припинити дотації союзних режимів. Цей факт спричинив падіння дисципліни в структурах державної влади Мозамбіку, в результаті чого Чиссано у 1992 р. сів за стіл переговорів з опозицією та розгорнув реформаторський курс. Більше того, у 1995 р. країна стала 53-м членом Співдружності нації, не пов'язаним з Великобританією до проголошення незалежності [2, 260].

ЛІТЕРАТУРА

1. История США / Отв. ред. Болховитинов Н.Н. – Т.4. – М.: Наука, 1987. – 744 с.
2. Кальвокоресси П. Мировая политика. 1945–2000 / П.Кальвокоресси. – Кн.2. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 448 с.
3. Народная Республика Мозамбик. Справочник. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
4. Хазанов А. Тайны разведки: Мозамбик и западные спецслужбы / А.Хазанов // Азия и Африка сегодня. – 2006. – №1.
5. Шарый В. И. Помощь СССР в создании вооружённых сил Народной Республики Мозамбик. 1964-1991 гг. / В.И.Шарый // Военно-исторический журнал. – 2008. – №11.
6. Шинкарёв Л. И. Горький дым Саванны / Л. И. Шинкарёв. – М.: Советская Россия, 1989. – 368 с.
7. Crocker Ch. South Africa: Strategy for Change / Ch. Crocker // Foreign Affairs, 1980/1981. – Winter. – Vol.59. – №2.
8. Kitchen H. Angola, Mozambique, and the West / H. Kitchen. – Westport: Praeger, 1987. – 168 p.
9. Newitt M.D. History of Mozambique / M.D.Newitt. – Bloomington: Indiana University Press, 1995.– 679 p.

10. South Africa – U. S. Policy and the Role of U.S. Corporations. Hearings before the Subcommittee on African Affairs of the Committee on Foreign Relations, Senate, 94th Congress, 2nd Session, Sept. 1976. – Washington, 1976.